

SO'FI OLLOYORNING "MUROD UL-ORIFIN" ASARI MUHIM ILMIY-TASAVVUFIIY MANBAA

K.A.Jamahmatov¹

Mas'ul muallif: Jamahmatov Karomiddin Aynillo o'g'li, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi direktori o'rinbosari, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc).

e-mail: jamahmatovkaromiddin@gmail.com

Accepted: 19 Avgust 2026
Published: 19 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Jamahmatov, K. A. SO'FI OLLOYORNING "MUROD UL-ORIFIN" ASARI MUHIM ILMIY-TASAVVUFIIY MANBAA / K. A. Jamahmatov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 8, № 1. — B. 54–58.

1. Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi direktori o'rinbosari, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqola tasavvuf adabiyotining yirik vakili So'fi Olloyorning kam o'rganilgan «Murod ul-orifin» asarining ilmiy-tasavvufiy ahamiyatini yoritishga bag'ishlangan. Muallif asarning yozilish tarixi, soxta tasavvufga qarshi kurashdagi o'rni va tarkibiy tuzilishini manbashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Tadqiqotda «Murodul orifin»ning 15 fasldan iborat ekani, unda shariat, tariqat va haqiqat tushunchalarining o'zaro uyg'unligi nasriy va nazmiy yo'sinda bayon etilgani ko'rsatib berilgan. Asar genezisini o'rganish jarayonida mutafakkirning Qur'oni karim oyatlari, Hadisi shariflar va 30 dan ortiq mutasavvuf olimlar merosiga tayangani aniqlangan. Maqolada So'fi Olloyorning «so'fiy» atamasiga bergan ta'rifi va zohiriy amallarsiz botiniy poklikka erishib bo'lmashligi haqidagi qarashlari ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: So'fi Olloyor, «Murod ul-orifin», tasavvuf, manbashunoslik, shariat, tariqat, komil inson, islom ma'rifati, zohir va botin, ma'naviy meros.

СУФИ АЛЛАЯР И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЕ «МУРОД УЛ-ОРИФИН» КАК ВАЖНЫЙ НАУЧНО-СУФИЙСКИЙ ИСТОЧНИК

Аннотация. Настоящая статья посвящена раскрытию научно-суфийского значения малоизученного произведения выдающегося представителя суфийской литературы Суфи Аллаяра «Мурод ул-орифин». Автор с позиций источниковедения анализирует историю создания произведения, его роль в борьбе против лжесуфизма, а также его композиционную структуру. В исследовании показано, что «Мурод ул-орифин» состоит из 15 глав, в которых в прозаической и поэтической форме последовательно раскрывается взаимосвязь понятий шариата, тариката и хакиката. В процессе изучения генезиса произведения установлено, что мыслитель опирался на аяты Священного Корана, хадисы Пророка и наследие более чем тридцати суфийских ученых. В статье также научно обоснованы определение понятия «суфий», данное Суфи Аллаяр, и его взгляд о невозможности достижения внутренней духовной чистоты без соблюдения внешних религиозных предписаний.

Ключевые слова: Суфи Аллаяр, «Мурод ул-орифин», суфизм, источниковедение, шариат, тарикат, совершенный человек, исламское просвещение, внешнее и внутреннее, духовное наследие.

SUFI ALLOYOR'S MUROD UL-ORIFIN AS AN IMPORTANT SCHOLARLY SOURCE ON SUFISM

Abstract. This article examines the scholarly and Sufi significance of Murod ul-Orifin, a relatively understudied work by the prominent representative of Sufi literature, Sufi Olloyor. Using a source-critical approach, the study analyzes the history of the work's composition, its role in combating pseudo-Sufism, and its structural organization. The research demonstrates that Murod ul-Orifin consists of fifteen chapters in which the interrelationship between Sharia, Tariqa, and Haqiqa is explained through both prose and poetry. An examination of the work's genesis reveals that the author drew extensively upon the verses of the Holy Qur'an, the Prophetic Hadiths, and the intellectual legacy of more than thirty Sufi scholars. The article also provides a scholarly analysis of Sufi Olloyor's definition of the term "Sufi" and his view that inner spiritual purification cannot be attained without adherence to the outward requirements of religious practice.

Keywords: Sufi Olloyor, Murod ul-Orifin, Sufism, source studies, Sharia, Tariqa, the Perfect Human, Islamic enlightenment, exoteric and esoteric dimensions, spiritual heritage.

Kirish. So'fi Olloyor qalamiga mansub asarlar bugungi kunga qadar keng qamrovli tarzda tadqiq etildi. (Botirbek Hasan, 2000:6)

Biroq mutafakkir qalamiga mansub «Murod ul-orifin» («Oriflar murodi») asari bugungi kunda adabiy manbashunoslik va matnshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilmagan. Adabiyotshunos olim R. Zohid So'fi Olloyor adabiy merosining o'rganilishi u yashagan davrdan boshlanganini ta'kidlab o'tadi. O'sha davridayoq, adibning turkiy va forsiyda bitilgan kitoblariga lug'atlar tuzilgan, sharhlar yozilgan. Jumladan, «Maslak ul-muttaqin» kitobiga tuzilgan lug'at Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutinnig Hamid

Sulaymon fondida saqlanadi. XIX asrda ko'chirilgan lug'atda 950 ta maxsus istilohlar mazmuni izohlangan va har bir so'z forsiy ma'nodoshi bilan berilgan.... Olim Bulg'oriy So'fi Olloyorning "Murod ul-orifin" kitobiga sharh yozgan. Tojik tilidagi bu sharh "Tuhfat ut-tolibin fi sharhi "Murod ul-orifin" deb nomlangan[11]. Ushbu asar haqida mahalliy olimlarimiz tomonidan alohida tadqiqot ishlari olib borilmagan. Shu sababli asarni bugungi kunda matniiy tarkibi, genezsini o'rganish adabiy manbashunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Eronlik tadqiqotchi olim doktor Abbosali Vafoiy So'fi Olloyorning "Murod ul-orifin" asarining muqaddima, tahqiq va tanqidiy matnini 1387/2009 yili tayyorlab nashr etadi. Muallif tadqiqot jarayonida So'fi Olloyor hayoti, boy-ilmiy-adabiy merosi, ijodiy faoliyatining yo'nalishi, asarlari tavsifi hamda ijodkorning individual mahorati haqida ma'lumot berib o'tadi. Shuningdek, "Murodul orifin" asari tasavvuf va irfoniiy mavzular borasida boshqa asarlari orasida muhim ilmiy ahamiyat kasb etishini e'tirof etadi[8].

Muhammad Zohid vafotidan so'ng naqshbandiya tariqati Chag'oniyondan Nasafga ko'chdi. Bir qancha muddatdan so'ng So'fi Olloyorning Samarqanddan Chag'oniyonga kelishi bilan naqshbandiya tariqati g'oyalari yanada jonlana boshladi. Umrining o'rtalarida Chag'oniyon zaminini o'ziga maskan tutgan ulug' olim, mutafakkir va turkiy she'riyatining yirik namoyandasi So'fi Olloyor hayoti va merosi haqida xorijlik va mahalliy olimlar muhim ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirgan. Bu zot tarjimai holi va merosi borasida adabiy-tarixiiy manbalarda muhim ma'lumotlar keltirilganki, bevosita shoir hayotini yoritib berishga zamin yaratadi. Turkiy adabiyotining vakillari hayoti va merosini o'rganishda muhim manba sifatida tanilgan "Tazkirai Qayyumiy" asarida So'fi Olloyor haqida shunday ma'lumot keltiradi. "Bu kishi Katta Qo'rg'on atrof o'zbeklardan bo'lib nomi Olloyordir. Otasi Olloqulbek bo'lub, qabilasining a'yonlaridan sarkardalaridan edi. ...Olloyorbiy Abulfayzxonning davrida nash'u namo etmishdur. Buxoro xoni tomonidan Katta Qo'rg'onga, so'ngra Samarqandga amir bo'lub yuborilmish. Shul mansabda elga ma'ruf bo'lmush. Keyin tasavvufga berilib, hukumat xizmatidan istig'no etib chiqib ketmish. Ilmiy ishlarga, tasavvufga berilmish. Oxirida darveshlikni ixtiyor etmishdir.

Nihoyat el bu kishiga so'fiylik laqabini bermishlar. Hayotining oxirida Katta Qo'rg'ondan ketib, Hisorga yaqin Dahana nomli joyga borib, shunda maskan etmishdur".

"Murod ul-orifin" asari debochasida "tasavvuf va rashod" haqida ushbu kitob yozildi, deb keltirishi, asarning to'liq tasavvuf va axloqqa bag'ishlanganidan dalolat beradi. Sababi, tilga olingan asarlarida bu mavzuga biroz to'xtalgan bo'lsa, "Murodul orifin" asarida esa davrning ehtiyoji va do'stlar iltimosi bilan asarni yozadi. Mazkur asar 15 fasldan iborat bo'lib, unda tasavvuf ilmlari, sog'lom tavhid, shariat, tariqat, ma'rifat, vusul ahlining bayoni, fano va baqo, ilohiiy muhabbatga erishish vositalari, haqiqiiy tasavvuf bilan soxta tasavvuf, soxta pirlar, sunniiy tasavvufning o'rni, piru murshid odoblari, tariqatda sayru suluk, murshidi komil portereti shuningdek, komil inson axloqi nasr va nazm uslubida tushunitirib o'tilgan.

Asar genezisini Qur'oni karim oyatlari, Hadisi sharif, 30 dan ortiq tasavvuf ulamolari asarlari hamda o'zining shaxsiy qarashlari tashkil etadi.

Muhokama va natijalar. Mutafakkir so'fi so'zining ma'nosini keng tushuntirish uchun Mustamlii Buxoriyning "Sharhi Taarruf" asariga murojaat qilib, sodda til bilan bayon etishga intilgan. Har bir mavzu bayonida dastlab tasavvufiiy manbalarda kelgan ma'lumotlarni keltirib, so'ngra ushbu dalillarni jonlantirish maqsadida Qur'on oyatlariga, Hadisi sharif, tazkiralarda kelgan valiiy zotlarning hayotidan tamsil qilib, so'ngra, o'zining fikri bilan ma'lumotlarni qiyosiiy tarzda bayon etadi. So'fiy so'zini "soflik", "poklik" ma'nolaridan tashqari "birinchi safda turuvchi" hamda "ahli so'ffa so'fiylari", dunyo kezib safarda ko'p bo'lgani sababli "sayyohhon" (sayyohlar) kabi izohlarni keltiradi. Izohlar ostiga Qur'oni karimdan dalil keltirishi muhim ahamiyat kasb etadi:

"Ahli so'ffa so'fiylari" haqida "Hashr" surasining 8 oyatidan dalil keltiradi:

(Faqir muhojirlargaki, ular o'z diyorlaridan va mol-mulkalaridan judo qilingan edilar, (ular) Allohdan fazl va Uning roziligini umid qilular. Allohga va Uning Rasuliga yordam berurlar. Ana o'shalar sodiqlardir) (Mansur, A. 2004: Hashr surasi 8 oyat).

Mutafakkir so'fiy zotlarni "sayyohlar" deb atagan joyi ham bor. "Sayyohhon" (sayyohlar)ga dalil sifatida "Tavba" surasi 112 oyatdan misol keltirgan:

"Ular tavba qiluvchilar, ibodat qiluvchilar, hamd aytuvchilar, ro'za tutuvchilar, ruku' qiluvchilar, sajda qiluvchilar, yaxshilikka buyurib, yomonlikdan qaytaruvchilar, Allohning chegarasida turuvchilardir. Va mo'minlarga xushxabar ber!"[4].

Tasavvuf va badiiiy adabiyotning asl maqsadlaridan biri ilohiiy muhabbat bilan insoniiy muhabbatni tarannum etib, kishilar o'rtasida sulhu saloh va Alloh bilan banda o'rtasida esa ma'naviiy robitani mustahkamlashdan iborat. Tariqat ahli va mutasavvif shoirlar muhabbatning darajalari va to'g'riligi haqida ko'plab asarlar yozgan. Mutafakkir ham muhabbat kamoli uchun quyidagicha fikr-mulohazani bayon etadi:

Ey aziz! Muhabbat da'vosini qiluvchilar uchun muhabbatning belgisi - Mustafo (sollallohu alayhi vasallam)ga ergashishdir. U zotga ergashish esa shariatni muhofaza qilish (unga amal qilish)dir. Botiniiy muhabbatning to'g'riligiga dalil - zohiriiy ergashishdir. Demak, zohirning to'g'riligisiz botinning to'g'riligi (pokligi) bo'lmaydi»[8].

Ushbu iqtibos islomiiy tafakkurning uchta muhim ustuniga asoslanadi: Muhabbat, Ittibo' (ergashish) va Shariat.

Muhabbatning haqiqiiy mezon. Islom manbalarida Allohga bo'lgan muhabbat faqat hissiy kechinma emas, balki amaliy natija bilan o'lchanadi. Qur'oni karimda bu haqda shunday deyiladi:

"Ayting (ey Muhammad): Agar Allohni sevsangiz, menga ergashing, shunda Alloh sizni sevadi..."[4].

Ushbu oyat ilmda "Imtihon oyati" deb ataladi. Matndagi "muhabbat belgisi - Mustafoga ergashish" degan fikr aynan shu oyatning mantiqiiy davomidir.

Muallif "botinning to'g'riligi zohirning to'g'riligiga bog'liq" degan qoidani ilgari suradi. Bu ahli sunna val jamoa

e'tiqodidagi muhim tamoyildir:

Ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, shariasiz "tariqat" yoki "muhabbat"ni da'vo qilish asossizdir. Imom Molik (r.) aytganlaridek: "Kim tasavvufni o'rganib, fiqhni (shariatni) tark qilsa, u zindiqdir (adashgandir)". Matndagi "shariatni pos doshtan" (shariatni e'zozlash) iborasi insonning ichki dunyosi faqat tashqi intizom orqali isloh bo'lishini anglatadi. Ya'ni, payg'ambar sunnatlariga amal qilmay turib, qalb pokligiga va ilohiy muhabbatga erishib bo'lmaydi.

Ushbu matn "Quruq da'vo dalilga muhtoj" degan mantiqiy xulosani beradi. Ma'naviy yuksalishni istagan shaxs uchun mezon - Rasulullohning sunnatlari va shariat ahkomlaridir. Zohiriy amallar (namoz, ro'za, halol-haromga rioya) ildiz bo'lsa, botiniy muhabbat uning mevasidir.

So'fi Olloyor davrida ayrim "soxta so'fiylar" shariat ahkomlarini inkor qilib, faqat "qalb muhabbati" bilan cheklanishni targ'ib qilgan. Biroq So'fi Olloyor o'z asarlarida "Shariasiz tariqat - zandaqa (dinsizlik)" degan g'oyani qat'iy ilgari surgan.

Yuqoridagi matndagi "botinning to'g'riligi zohirning to'g'riligiga bog'liq" degan fikr So'fi Olloyorning asosiy mezonidir. Uning nazdida, Payg'ambar (s.a.v.) sunnatlariga (shariatga) amal qilmagan kishining muhabbat da'vosi puchdir. Uning ta'limotida inson qalbidagi ilohiy ishq faqat amal bilan isbotlanadi.

XVII-XVIII asrlarda xalq orasida bid'at va xurofotlar ko'paygan edi. So'fiylikni ilmsizlik va tanballikdan emas, balki ilm va amaldan iborat ekanini ko'rsatishga harakat qilgan. Mufakkir nuqtai nazaridan, ushbu matn shunchaki nazariy fikr emas, balki "Komil inson" bo'lishning amaliy dasturidir. Uning uchun "Pos doshtani shariat" (shariatni ardoqlash) - bu nafsni jilovlash va qalbni Allohdan boshqa narsalardan poklashning yagona yo'lidir.

She'riyatining mavzulari ko'lami, hissiy ta'sirlanish doirasi va uslubiyo Xoja Ahmad Yassaviy she'riga juda yaqin. Ma'lumki, Xoja Ahmad Yassaviy "Hikmatlar" devonini turkiy tilida yozgan, So'fi Olloyor esa mazkur asarini fors tilida yozgan. Ammo ikki muallifning she'riyatdagi o'xshashlik xalqona uslubiyoatni istifoda etganligidadir. So'fi Olloyor Xoja Ahmad Yassaviydek shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqat maqomlarini da'vo qiluvchi ba'zi darveshsifatlarini o'z asarining ko'p joylarida tanqid ostiga oladi.

Bu asarni yozishda mufakkir boshqa olimlar qatori ko'plab mo'tabar tasavvufiy-diniy kitoblardan foydalanganini ko'rish mumkin. Jumladan, "Anvor ul-arbain", "Tuhfat ul-fuqaho", "Tuhfat ul-mutakallimin", "Tarjimai Kifoya". "Tarjimai shar'iy", "Tafsiri Qoziy", "Targ'ib us-solat", "Tafsiri Amir Husayn Voiz", "Tanbihi zollin", "Jomi'i Abi Xusrav", "Jomi' ul-mu'taqidot", "Hasan ul-iymon", "Xolisat ul-haqoyiq", "Zaxirat ul-muluk", "Risolai Nuriya", "Risolai Sayyid Muhammad Bashog'ariy", "Risolai Maxdumi", "Siyrat us-solihot", "Sharhi ta'arruf", "Sharhi Xoja Abul Makorim", "Aqoidi Shayxul islom Alouddin", "Aqoidi Mas'udiy", "Aqoidi Nasafiy", "Umdat ul-islom", "Kofiy", "Kashf ur-rumuz", "Kimyoi saodat", "Muxtasur mu'taqidot", "Mir'ot ut-tolibin", "Miftoh ul-hidoya", "Minhoju rashod", "Nasoih ul-muslimin" kabi asarlardan keng istifoda etgan.

Ushbu asarning birinchi fasli "So'fiy nomi ma'nosi va sifatleri", ikkinchi fasli "So'fiylikning ilmlari va ularning haqiqati" boshqa fasllari esa "O'zlikning haqiqatini bilish bayoni haqida", uchinchi fasli "Dunyoni anglash haqida", "Do'stlar yo'li ma'rifati haqida", "Tariqat yo'lidagi suluk bayoni", "Maqsadga yetishlik bayoni haqida", "Zuhd, faqr, sabr maqomlariga yetishlik sabablari bayoni", "Shukr, tamkin, shukrning fazilati va darajalariga yetishlik sabablari bayoni", "Mujohada va tavozekorlikning ba'zi sabablari bayoni", "Ixlos va yaqinlik maqomiga yetishlik sabablari bayoni", "Tavakkul maqomiga yetishlik sabablari bayoni", "Sadaqa, vafo, taqvo, xavf, rajoga yetishlik sabablari bayoni", "Muhabbatga yetishlik sabablari bayoni", "So'fiylarning ramz bilan aytilgan so'zlari ma'nosi anglash bayoni", "Inson farzandining ruhiy holati va o'limdan chorasiz qolishi bayoni" kabi fasllarga bo'linib har bir faslning tarkibida 10-15 dan ortiq tasavvufiy ma'nolarga boy mavzular o'rin oladi. Mufakkir, tasavvufni ahli sunna val-jamoa e'tiqodiga muvofiq tarzda tushuntiradi.

"Murod ul-orifin" asarida matnning ilmiy-apparatida ma'lumotlar tartib bilan berilgan, birinchi mavzuga doir manbalarni ko'zdan kechirib, so'ng o'z fikrini qog'ozga tushirgan, faslar so'ngida mo'jaz manzumalar orqali mavzuni tushuntirgani ham So'fi Olloyor Sa'diy Sheroziy, Abdurahmon Jomiy kabi ulug' zotlarga adabiy payravlik qilganidan dalolat beradi. Aqida va tasavvuf mavzulariga bog'liq iqtiboslarni matniy tahlil etishda So'fi Olloyor muallif fikrini ilk sharhlaydi, mavzu oxirida esa o'z fikrini bayon etadi. Ushbu faslda "Kashf ur-rumuz"da kelgan forscha baytlarni tahlil etish jarayonida asrlar davomida ba'zi johil so'fiylar tomonidan noto'g'ri talqin qilinganini tushuntirib, asosli dalillar bilan fikrini boyitadi.

Asarning bir matnida ilmsiz tariqatga yondashish xavf-xatarli ekanligi, shuningdek shuncha mashaqqat bilan sog'lom e'tiqodsiz ado etgan amallari behuda ketishi soxta tariqatchilarga tushuntirib, "Nomi haq" nomli kitobdan iqtibos keltiradi:

Bizga o'qishimiz va ilm o'rganishimiz uchun kitobni berdi, buyruq va qaytariqlarini bilish uchun bizni bilishga chorladi[8].

So'fi Olloyor yuqoridagi baytning tuzatish kiritishda ham asos manba - Shayx Attorning "Mantiq ut-tayr" asariga murojaat etadi. "Kashf ur-rumuz"da kotib tomonidan xato ko'chirilganni isbotlab, izoh va ilmiy ko'rsatkichlar bilan matn noto'g'riligini ko'rsatib beradi. O'rniga to'g'ri variantni keltirib, sharhlaydi. Matn muallifi ishtiroki bilan tuzatilganini alohida qayd etib o'tadi. "Matnning muallif ishtirokisiz amlga oshirilgan har qanday tahriri esa asar mohiyatiga zarar yetkazish jihatidan muvofiq emas"[3]. Mumtoz adabiyotshunosligimizda she'rda yoki matn tarkibida Qur'on va hadis namunalari misol keltirilgan bo'lsa, iqtibos san'ati deyiladi. Buni adabiyotshunos olim Olimjon Davlatov shunday izohlaydi: "Iqtibos san'atining paydo bo'lishi va rivojlanishining yana bir muhim omili, bu - Qur'oni karim va Payg'ambarimiz (s.a.v.) hadisi shariflari jamiyat ma'naviyatining ajralmas va muhim bir qismiga aylangani, odamlarning ongiga singdirilgani va kundalik hayotning hamma sohalarida bir dasturulamal kabi qo'llanilganidadir"[2].

Movarounnahrda tasavvuf va badiiy adabiyot yo'nalishida yozilgan asarlarning aksariyati muxtasar ma'nolar bilan ko'plab sir-asrorlarini o'z ichiga qamrab olganini ko'rish mumkin. Chunki, Shibliy Nu'moniy "She'r ul-Ajam" kitobida shunday yozadi: "G'arb ham o'z adabiyoti latofati bilan faxrlanadi, ammo bu adabiyot namoyandalari o'z fikrlarini to'liq bayon etish uchun eng kamida uch-to'rt misra yaratishga majburdirlar, holbuki Ajam she'riyati tarixida bir misra yoki baytga ikki-uch va hatto undanda ko'proq ma'nolarni singdirish odatiy holga aylangandir"[5]. So'fi Olloyor ham o'z asarida nasriy bayon bilan birga masnaviy janrida "Mafoilun mafoilun mafoil" vazni va "hazaji musaddasi mahzuf" bahrida tasavvuf va sog'lom e'tiqod tamoyili asosida she'rlar yozgan. Bu she'rlari "Maslak ul-muttaqin" va "Sabot ul-ojizin" asaridagi she'rlardan farqli o'laroq badiiy san'atlar va orifona istilohlardan keng foydalangan. "Murod ul-orifin" asaridagi orifona istilohlar: "Hidoyat, shar', vasl, hashr, havz, shafolat, arsh, ismat, hodiy, manohiy, fayz, fasl, fano, baqo, shariat, tariqat, vodiy, mukoshafa, mujohada" va boshqa istilohlarni bayon etgan So'fi Olloyor asari ma'rifatni diniy hujjatlar asosida tushuntirishga harakat qiladi. Asar yaxlit holda tasavvufiy qarashlarni shariat mezonlari asosida tartibga solgan. Shu bilan birga har bir fasl so'ngida muallif masnaviy janridagi she'rlar bilan mavzuni umumlashtirib xulosa qiladi. Bu esa ijodkorning tasavvufga adabiy estetik jihatidan yondashilganidan dalolat beradi.

Oyatlar ma'no-mazmuniga e'tibor berilsa, muallif ushbu izohlarni o'tgan mutasavvif olimlar fikri bilan boshlab, Qur'on ayatlarini dalillantiradi. Mavzular zamon bilan hamohangligi, qamrovi ushbu davr ehtiyojini hisobga olganligi, turli adashgan oqimlarga raddiya sifatida dalillar keltirgani Movarounnahr adabiy maktablarida o'z davrida tasavvufiy manba sifatida xizmat qilganidan dalolat beradi. Bu haqda adabiyotshunos olim R. Zohid shunday fikrlarni bayon etadi: "... "Murod ul-orifin" asari axloqiy mukammallikni targ'ib qiluvchi tasavvuf yo'nalishidagi kitobdir"[10].

Maqolada keltirilgan dalillar va matniiy tahlillar asosida quyidagi ilmiy mulohazalarni ilgari surish mumkin:

Tadqiqot jarayonida aniqlandiki, So'fi Olloyor o'z davridagi "bemazhablik" va "soxta so'fiylik" illatlariga qarshi qat'iy ilmiy pozitsiyada turgan. Muallifning "Zohirning to'g'riligisiz botinning to'g'riligi bo'lmaydi" degan konsepsiyasi ahli sunna val jamoa e'tiqodining fundamental asosidir. Bu masala maqolada Qur'oni karimning "Oli Imron" surasi 31-oyati (Imtihon oyati) bilan asoslangani muallifning tasavvufni alohida bir "sirli ilm" emas, balki shariatning ajralmas qismi sifatida talqin qilganini isbotlaydi. Bugungi kunda diniy ekstremizm va turli yot g'oyalar avj olayotgan bir davrda, So'fi Olloyorning ushbu "mo'tadillik metodologiyasi" yosh avlodga islom ma'rifatini to'g'ri yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

"Murod ul-orifin" asarida 30 dan ortiq mo'tabar manbalardan iqtibos keltirilishi uning ensiklopedik xarakterini belgilaydi. Muallifning "Kashfur rumuz" asaridagi matniiy xatoni aniqlab, "ma'bud" so'zini "manzur" bilan almashtirishi va buni aqidaviy qoidalar bilan izohlashi – So'fi Olloyorning nafaqat tariqat piri, balki yuksak malakali matnshunos olim bo'lganidan dalolat beradi. Bu ilmiy muhokama jarayonida muhim bir nuqtani ochib beradi: So'fi Olloyor asarlari shunchaki hissiyotlarga asoslangan she'riyat emas, balki qat'iy mantiqiy va ilmiy-naqliy asosga ega bo'lgan tizimli asarlardir.

Maqolada tahlil qilingan "Ilm - ko'z, Amal - oyoq" majoziy ifodasi klassik tasavvufdagi "ilmu amal" birligini oddiy va xalqchil tilda bayon etadi. Bu metod So'fi Olloyorga xos bo'lgan "ommabop ilmiylik" xususiyatini ko'rsatadi. Muallif murakkab falsafiy-irfoniy tushunchalarni masnaviy janridagi baytlar orqali xalq ongiga singdirishga muvaffaq bo'lgan. Maqolaning muhokama qismida shuni alohida ta'kidlash joizki, So'fi Olloyor merosi nafaqat filologlar yoki islomshunoslar, balki pedagogika va psixologiya sohasi mutaxassislari uchun ham inson ruhiyatini tarbiyalash borasida boy manba bo'lib xizmat qiladi.

Asarning fors tilida yozilgani va unda qo'llanilgan tasavvufiy istilohlar ("hidoyat", "fano", "baqo", "mukoshafa" va b.) Movarounnahrning ikki tilli (bilingual) adabiy muhitining mantiqiy davomidir. Muhokama davomida amin bo'ldikki, "Murod ul-orifin" So'fi Olloyorning boshqa asarlaridan farqli o'laroq, ko'proq xos ilm ahliga va tariqat soliklariga mo'ljallangan bo'lib, undagi ilmiy salmoq badiiylardan ustun turadi.

So'fi Olloyor sunniy tasavvufni moturidiylik ta'limoti va hanafiylik mazhabi asosida tushuntirib, tasavvufda adashgan turli xil oqimlarni tanqid ostiga oladi. Asar umumiy ma'no-mazmuni tasavvuf nazarayasi bilan birga so'fiylar amaliyatini ham keng yoritib boradi.

"Murod ul-orifin" asarida keltirilgan baytlarning umumiy mazmuni, tarjima va sintezi shuni ko'rsatadiki, So'fi Olloyor o'ziga xos terminologik zanjir yaratgan. Matndagi "bid'at" va "sunnat", "ko'r" va "ko'z", "poyon" va "bepoyon" kabi antitezalar (zidlantirishlar) muallifning uslubiy tizimini tashkil etadi. Matnshunoslikda bu kabi asarlarning tilini o'rganish o'sha davr adabiy muhiti va ijtimoiy qarashlarini tiklashga imkon beradi. Ayniqsa, "davroni fosid" va "murshidsuraton" kabi iboralar matnning yaratilish maqsadi - jamiyatni isloh qilish ekanini ochib beruvchi kalit so'zlardir.

Xulosa. So'fi Olloyorning "Murod ul-orifin" asari Markaziy Osiyo tasavvuf maktabi, xususan, Naqshbandiya ta'limotining XVIII asrdagi rivojini o'rganishda beqiyos ilmiy-ma'rifiy ahamiyatga ega. Mazkur asarning muhimligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

Muallif tasavvufni quruq riyozat yoki marosimlar majmuasi emas, balki Qur'on va Sunnatga asoslangan axloqiy poklanish yo'li sifatida talqin qiladi. Undagi "Ilm - ko'z, Amal - oyoq" konsepsiyasi har qanday ma'naviy yuksalish bilimga tayanishi shartligini ilmiy asoslab beradi.

Asarda haqiqiy ustoz va soxta pirlar o'rtasidagi farqlar aniq dalillar bilan ko'rsatib berilgan. Bu esa o'z davrida diniy xurofotlarga chek qo'yish va sof islomiy qadriyatlarni tiklashga xizmat qilgan.

So'fi Olloyor murakkab tasavvufiy tushunchalarni xalqchil tilda, nazm va nasr uyg'unligida bayon etib, ilohiy ma'rifatni keng omma uchun tushunarli qildi.

Umuman aytganda, "Murod ul-orifin" shunchaki tasavvufiy qo'llanma emas, balki insonni jaholatdan ilmga, nafs qulligidan ruhiy erkinlikka chorlovchi ma'naviy dasturdir. Ushbu asarni bugungi kun nuqtai nazaridan tadqiq etish yosh

avlodni komil inson etib tarbiyalash va diniy-milliy qadriyatlarni asrab-avaylashda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Бобоева Б. М. Суфий Оллоҳёр «Саботул ожизин» манзумасининг ғоявий-бадий талқини. – Самарқанд : СамДУ нашри, 2012.
- [2] Давлатов О. Алишер Навоий шеъриятида Қуръон оятлари ва ҳадисларнинг бадий талқини : филол. фан. номз. дисс. автореф. – Самарқанд, 2017.
- [3] Жабборов Н. Адабий манбаларда матн таҳрири масаласи // Адабий манба: ўрганишнинг замонавий тамойиллари ва нашр муаммолари. – Қарши : Насаф, 2013.
- [4] Мансур А. Қуръони Карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Тошкент : TIU, 2004.
- [5] Нумоний Ш. Шерул ажам. – Техрон : Интишороти Сухан, 1989.
- [6] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 6-жуз. – Тошкент : Ҳилол Нашр, 2011.
- [7] Сироҷиддинов Ш. Суфи Оллоёр илоҳиёти. 1-қисм. – Тошкент : Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси, 2001.
- [8] Суфи Оллоёр. Муродул орифин / муқаддима ва тасҳиҳ А. Вафой. – Техрон : Интишороти Сухан, 2008.
- [9] Суфи Оллоёр. Саботул ожизин / нашрга тайёрл. Ҳ. Пўлатқори ва б. – Тошкент : Меҳнат, 1991.

